

Partikula modalez berriro

JOSE ANTONIO MUJIKA

0. Duela bospasei urte artikulu bat idatzi nuen aldizkari honetan euskaraz adizki jokatuaren inguruan erabili ohi diren partikula modalen gainean, hauen izaera, kokalekua, jokabidea e.a. aztertuz (Mujika 1988). Handik gutxira, berriz, artikulu hartan aiputan hartzen nuen A. Eguzkitzak ohar labur bat idatzi zuen aldizkari beronen beste ale batean nik han esandakoetako bizpahiru puntu kritikatu eta zuzenduz (Eguzkitza 1991). Hauetan inportanteena, zalantzarik gabe, *edo*-ren erabilerari dagokiona zen. *Edo* hau juntagailutzat hartzen nuen nik beti, baita adizki jokatuaren aurrean doanean ere, gehienaz ere 'juntadura etena' gertatzen dela iritziarik. Hau da, *zure lagunek edo jakingo dute hori, gurekin edo joango da* eta horrelakoren parean jartzen nituen *etorri edo dira, bizi edo da* gisako esaldiak, *edo* juntagailua beti ere aurreko adizki nagusiari dagokiola —*etorri edo X dira; bizi edo X da*— eta inoiz ez adizki jokatuari. Eguzkitzak, ordea, hiztun batzuegan bederen *edo* hori partikula modal bezala erabiltzeko joera badagoela esaten zuen.

Interesgarria zen niretzat Eguzkitzak luzatzen zidan eztabaidagaia, gauzak zehatzago aztertzeko akuilu ona baitzen; ez nion, ordea, orduan gaiari heldu, batera edo bestera erabakitzeke nahiko argibiderik ez nuelako. Hark ematen zituen adibideetan ere ez nuen kontua erabat garbitzeko modurik aurkitzen, hartara jarriz gero haiek ere batera zein bestera uler zitezkeela iruditzen baitzitzaidan. Orain, ordea, *OEH*-k ematen duen adibide sorta aztertuta (ikus *OEH*, s. v. *edo*), garbi ikusi dut zuzenago zebilela Eguzkitzaren iradokizuna nire azalpenak baino. Iruzkin labur honetan, hain zuzen, *edo*-k adizki jokatuaren partikula modal gisa duen erabilera azaldu nahi nuke, labur bada labur, aipatu artikulu hartan esandakoak zuzenduz.

1. Horretan abiatu aurretik, ordea, Eguzkitzak egiten zidan beste ohar orokorra go bat aipatu nahi nuke. Izan ere, ez dakit non irakurri zuen Eguzkitzak nire artikuluan kritikagarri deritzon honako erregela hau —nik ez bainuen horrelakorik idatzi—:

	ba	ba	
LAG	→	ez	(part. mod.) bait- aditz jok.

Egia esateko, partikula modalen kokagunea zein ote den azaldu ondoren *ba*- eta *bait*- partikula menperatzaileak aztertzeraz pasatu nintzenez, kontuak irudi baino

ertz eta korapilo gehiago eta zailagoak zituela ikusita, adizki jokatuaren aurre horretan ager daitezkeen partikulen *segida* adieraztera mugatu nintzen nahita, *axaleko segida* hutsa adieraztera alegia, erregelak eta zuhaitzak alde batera utzita eta haien artean egon daitezkeen mailak eta hierarkia gorabeherak berariaz saihestuta, ez baitzen hori artikulua xede zuzena. Honela nioen, hitzez hitz (469. or.):

Esto nos hace revisar en parte la *secuencia* de AUX que hemos ofrecido más arriba o, dicho más exactamente, completarla. En efecto, entre la partícula modal y el verbo conjugado puede incluirse la partícula de subordinación. *La secuencia, haciendo abstracción de los grados de pertenencia y de los diversos nudos que puedan originarse*, quedaría constituida por tres tipos de partículas precediendo opcionalmente al verbo conjugado:

ba		(p.m.)	bait-	subord.		v.c.
ba			bait-	subord.		

(azpimarratuak oraingoak dira)

Eraz ikus daitezkeen bezala, ez nintzen hor inolako berridazketa erregelaz ari. AUX deitura erabilia ez nintzen oso zehatza izan, egia da, bai baitirudi horrenbestez gune hierarkikoaz ari nintzela, baina orain etzanean eman dudak esaldiak garbi uzten du, nik uste, ez nuela horrelako konturik batere gogoan.

Bestalde, baldintzako *ba-* eta partikula modalak bateraezinak direla eta, hura hauen kokagunean sartzea —Eguzkitzak egiten duen bezala, alegia— gauzak azaltzeko modu bat da, noski. Egokiago deritzot, hala ere, izkutuan izan daitezkeen arau eta mogimenduen berri zehatzagoa izan arte behintzat, *ba-* hori *bait-* en kokagune berean sartzeari, kideasun handiagoa baitu honekin haiekin baino. Inkompatibilitatearen kontua, berriz, aparte adieraz daiteke berariazko adierazpenez.

2. Gatozen, baina, gehiago luzatu gabe, iruzkin hau eragin duen puntu nagusira, *edo* partikularen erabilerari dagokionera, hain zuzen. *OEH*-k bi adiera berezi ematen dizkio, ohiko juntagailuarenaz beste, partikula honi: “sin duda, seguramente, ciertamente; acaso” bata eta “(Con valor de indeterminación). O algo (alguien, algún sitio...) así; aproximadamente” bestea. Bietan aurrenekoa da, itxuraz, partikula adizki jokatuaren aurrean doanean gauzatuko litzatekeena eta, hortaz, partikula modalaren lekua hartuko lukeena.¹ Horrela ageri omen da bizkaierazko testuetan eta horrelaxe ulertu izan dute zenbait gramatikaririk. Bigarrena, berriz, aurreko osagaiari erantsita ‘juntadura etena’ eratuko lukeena izango litzateke. Hona adibide bana:

- (1) Oh traidoria, ez edo da il / bioren ama maitia? (Balad 58)
- (2) Fameliarik edo bozu / andratxu gaztia? (Balad 125)

Ohar bi egin behar dira hemen haste-hastetik. Gogoan hartu behar da, batetik, adierak ez duela besterik gabe jokabide sintaktikoa zein den erakusten, adiera eta esanahi berbera egitura diferentziaz eman baitaiteke. Ematen duen ñabardura modal hori —“sin duda, ciertamente” e.a.— bai adizkiari dagokion partikula modala iza-

(1) Horrela adierazten du argi asko *OEH*-k berak ere, nahiz eta salbuespen gisa (4) adibideko aditzik gabeko *bai edo* esaldia aipatu. Honek, ordea, ondo begiraturuz gero ez dut uste batere harritzekorik duenik, maiz aski erabiltzen baitira horrela beste partikula modal batzuk ere, ondoko aditza ezabatuta: *bai omen, bai ote?* e.a.

nik bai aurreko osagaiari atxikitako 'juntadura etena' izanik eman lezake teoriatz *edo-k*, hau da, *etorri-edo da* izanik bezala *etorri edo-da* izanik ere berdin. Hortaz, adierak ez gaitu, besterik gabe, batera edo bestera makurrarazi behar. Beste aldetik, berriz, *OEH-k* berak aitortzen duenez, ez da beti erraz aipaturiko adiera biak berez-ten eta adibide asko batean zein bestean eman daitezke. Azkuek, esaterako, erabilera biak bat bakarra bailiran ematen omen ditu.

Adierari hainbat begiratu gabe, beraz, partikularen jokabidea zein den aztertu behar dugu: partikula modalen erabilera bera ote du *edo-k* ere inoiz, baiezko perpausetan bezala ezezkoetan, adizki sintetikoekin e.a.? Horrela dirudi zenbaitetan:

- (3) [...] ondo aaturik nauka Jaungoikoak, ez edo nau gomuta (Astar 140s)
- (4) Beraz beti dabiltz itsasoko urak jiran burpilla legez? —Bai edo, eta beste ainbeste jazoten da eguskijagaz (Ur *Dial* 109s)
- (5) Il dadinean, lurreko arrak ezedodiotte soinekorik ere zulatuko (A *Ardi* 135)
- (6) Au, bere erri koskorreko txiñel nagosija edo-da (KK *Ab* 125)
- (7) Gomutetan dot zure etxean suge bat ibili oi zala ta a edo da (Or *Tormes* 55)
- (8) Bakalduna beste gixonak baño amar edo amabi oin garaiago edo-dala uste ixatiak erakarri nau (Otx 14)
- (9) Gure baserritarrak Aldama nor dan bai-edo dakie (Eguzk *Giz Auz* 63s)

Adibide hauetan ikusten den bezala, partikula modalen leku bera hartzen du *edo-k* ezezko perpausetan (3) eta (5), *bai* partikularen ondoan (9), aditza ezabaturik egonik ere (4), eta baita sintetikoen aurrean ere (6) eta (9). Partikularen kokaguneari dagokionez, aldera, esate baterako, 'juntadura etena' ematen duen (2) adibidea —*X edo baduzu?*— eta *edo* partikula modala darabilen (9) adibidea —*X bai edo dakite?*—. Bestalde, intonazioz ere partikula aditzari lotua dagoela adierazten dute idazleek inoiz, marratxoaren bidez (6) eta (8) edo dena lotuta idatzirik (5). Horrelakoetan, azkenik, badirudi adierak, zein ere den, areago lotzen duela partikula ondoko aditzarekin aurreko osagaiarekin baino: (7) adibidean, esate baterako, garbi da esanahia ez dela *hura edo X da*, hau da, *hura edo besteren bat da*, baizik eta *hura da edo*, hau da, *hura da, antza*. Gauza bera (9)an: hor ere esanahia ez da *bai edo X dakite?*, baizik *badakite edo...* Horixe bera ikus daiteke *OEH-n* ageri ez den Mikoletaren beste testu honetan ere:

- (10) Se egun dacarr? —Yluna, xauna. —Seuc edo daucas<u> beguietan odeya, serren ni dacust arguiric çerua (Sarasola 1983: 189)

Hor ere ez da *zeuk edo X-k daukazu (?)*, baizik *zeuk daukazu edo...* Hau da, *edo* partikula aditzarekin doa, ez aurreko izenordainarekin.

Aitor dezadan, bada, horrenbestez, bizkaierazko testu horietan *edo-k* ere partikula modalen jokabidea duela —*al, bide, ei/omen* eta *ote*-ren parekoa, alegia— eta ezin dela beti aurreko osagaiari lotuta dagoen 'juntadura eten' gisa ulertu, nik neure artikuluan nahi nuen bezala. Juntagailu honekin ere gauzatu bide da, bizkaieraz bederen, artikulua azken hitzetan nioena (477. or.):

A lo largo de la historia han podido ir incorporándose a esta categoría o posición preverbal palabras provenientes de otras categorías gramaticales.

Kasu honetan, hain zuzen, *X-edo da* egiturako juntagailu izatetik *X edo-da*, egiturako partikula modala izatera pasatu da *edo*.

4. Hori horrela baldin bada, berrikusteko izango litzateke Euskaltzaindiaren *Euskal Gramatikak* (EGLU-II, 505-506. or.) ematen duen azaplana ere, non horrelako egiturak beti ere 'juntadura etenak' direla adierazten baita.

Ikustekoa izango litzateke, halaber, nola jokutzen duen *edo* modal horrek gainerako partikula modalekin: zinetako modal denean, *ei*, *omen*, *bide* eta horrelakoak alboan hartzeko debekua al du honek ere, aditz beraren inguruan bi partikula modal metatu ohi ez direnez? Hau da, *edo ei da*, *edo bide da* eta horien antzekoak euskal gramatikatik at dauden egiturak al dira? Eta, hortaz, *zeuk edo ei dakizu* gisako segida *zeuk-edo ei daukazu* ulertu behar al da beti eta ez inoiz *zuek edo-ei-dakizu*? Aztertzekoa izango litzateke hori ere, guztiz erraza izango ez den arren, aipatu erabilera hori maiztasun txikikoa baita.

Bibliografia

- Eguzkitza, A., 1991, "Partikula modalez ohar pare bat", *ASJU* XXV 3, 961-963.
 Euskaltzaindia, 1987, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak II*, Bilbo.
 Mujika, J. A., 1988, "Partículas modales de la flexión verbal", *ASJU* XX 2, 453-478.
 OEH, Michelena, L., 1992, *Orotariko Euskal Hiztegia*, VI, Bilbao. (Hemendik hartu ditut adibide guztiak, (10) izan ezik).
 Sarasola, I., 1983, "Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos", *ASJU* XVIII, 69-212.